

Nýggj ríki og heimsveldi

Hvørt tíðarskeið metir um hendingar útfrá teimum royndum gjørdar verða í samtíðini, hvørji framtíðarútlitini tykjast at vera og hvussu korini eru.

Mál

Aftaná henda kapittulin skulu næmingarnir vita, hvat eyðmerkir eina frælsisrørslu og í stuttum megna at útgreina, hvussu tað gekk, tá ið Italia og Týskland vórðu savnaði. Tey skulu eisini kenna til orsøkirnar og avleiðingarnar av heimsveldisstevnuni – *imperialismuni*.

Nationalisman var ein frælsisrørsla móti fremmandum valdi, samstundis sum hon miðaði ímóti at savna øki við sama máli, somu trúgv og mentan. Dømi um hesa tilgongd eru savningin av Italia, sum Garibaldi skipaði, og savningin av Týsklandi, sum Bismarck skipaði. Í sambandi við Italsku savningina er vert at vísa á tónleikaliga tilknýtið til Giuseppe Verdi – hóskaði kundi verið at lurta eftir *Kóri fanganna* úr opruni *Nebukadnesar!*

Fransk-týska kríggið fekk avleiðingar bæði fyri samtíðina, við at tað elvdi til uppreisturin, sum førði til at *Parísarakommunan* varð stovnað, men eisini fyri eftirtíðina, tí grundin til *fyrri heimsbardaga* varð lögð her.

Brotið um *heimsveldisstevnuna* tekur við har *trikantsbandilin* og tey eysturindisku feløgini góvust. Ein av orsøkunum til kappingina millum evropearar at fáa sær hjálond hevði samband við *idnaðargerðina*; har var tørður á at fáa rávørur og at finna marknaðir. Ein onnur orsök var ætlanin hjá evropearum at spjaða ta „*meiri framkomnu evropeisku kristnu siðmenningina*“.

Vantandi skil fyri øðrum mentanum og siðvenjum førði til uppreistrar, sum harðliga vórðu niðurbardir. Í bókini vera India og Afrika tikin fram sum dømisøgur um, hvussu hjálandaveldini fyrilítarlest eyðrænda onnur lond og heimspartar.

Uppgávur

Uppgávarnar snúgva seg allar um ymisk brigdi í heimsveldisstevnuni. Nationalisman sum trupulleiki og drívmeði, orsøkirnar til heimsveldisstevnuna umframt nakrar djúptøknari uppgávur úr India og Afrika eru eisini við.

Villadsen, Ole H.: *Farver – lysets børn*
: impressionismen

Nationalisman

1. Fyrst í 1800-talinum vóru ríki, har fólkinu høvdu ymiskan tjóðskap. Finn dømi!!
2. Finn dømi um tjóðir, sum vóru spjødð út um ymisk ríki.
3. Greið í trimum punktum frá, hvussu Italia varð savnað.
4. Greið í trimum punktum frá, hvussu Týskland varð savnað.
5. Hvønn politikk førði Bismarck, tá ið Týskland varð savnað.
6. Finn dømi um ymsar orsøkir til stríð millum tjóðir!
7. Hvussu styðjaði nationalisman upp undir heimsveldisstevnuna?

Bretar og India

Greina pástandirnar í tíðarrøð

Klædnaídnaðurin

1. Enski klædnaídnaðurin vil hava indiskar rávørur sum silki og bummull.
2. Indiska handverkið má lúta, og vevararnir gerast arbeiðsleysir.
3. Við ymsum reglum og tolli verða indarar tvingaðir at keypa klæði úr Onglandi.
4. Klædnaídnaðurin í Onglandi framleiðir alsamt meiri klæði úr indiskum rávørum.
5. Indarar selja silki- og bummullsklæði til bretar.

Politisk menning

1. Bretar og fraklendingar kappast um at fáa ræðið á India.
2. Bretar taka valdið á allari indisku hálvoyggi og fara at krevja inn høgán skatt.
3. Eysturindiafeløgini hjá bretum koma til India at handla.
4. India verður stýrt beinleiðis av bretsku stjórnini, og ikki gongur long tíð, fyrr enn Viktoria drottning gerst keisarinnna av India.
5. Bretar byggja vegir, jarnbreytir, kanálir, seta sepoyar í starv og grunda skúlar og universitet.
6. Ein uppreistur millum sepoyarnar breiðir seg, men bretar berja hann niður við harðari hond.

Orsökir til hjálandatøkuna

Ber til at finna fram til eitt mynstur í frágreiðingunum um orsökirnar til heimsveldisstevnuna, t.v.s. í lýsingini av evropeiskum stórveldum, sum settu á stovn hjáland og í lýsingini av avleiðingunum í tiknu londunum?

Tey lond í Evropa, sum tóku sær hjáland vóru í roynd og veru sera ymisk, og ymiskt var, hvussu langt tey hvør sær vóru komin í fíggjarligu menningini. Her standa nakrir pástandir um heimsveldisstevnuna. Met um teir útfrá tí, tú hevur lært um India og Afrika, og vel tær síðani tær frágreiðingarnar, sum tú heldur vera rættast. Greið síðani í stuttum frá, hví tú heldur, at so er!

Heimssøga s. 78–85

Frá 1700 – 1900

- Evropearar ætlaðu at spjaða sínar siðir og sína menning umframt ta kristnu trúarlærana út um heimin allan.
- Avleiðingarnar av landtøkuni vóru ikki tilætlaðar. Eingin hevði yvirlit ella vald at leggja uppí, tá ið umskiftið var farið í gongd.
- Tað vóru tey fíggjarligu útlitini at fáa til vega rávørur og marknaðir fyri vørur sínar, sum stýrdu landtøkuni hjá handilsfeløgum og ríkisstjórnnum uttanfyri Evropa.
- Eftirsum mørkini vóru fóst í Evropa, flutti kappingin stórveldanna millum at leggja undir seg landøki til Afrika og Asia.
- Kunningin um fólkin í hinum heimspørtunum, sum røkk vanligu evropearanum, var mangan bronglað og full í villum.

Vagogofólkið verður kúgað

„Nýggju vápnini góvu móguleikan fyri, at sjálvt ein einsamallur evropeiskur ferðandi í Afrika órevsaður kundi fremja mestsum óavmarkaðan harðskap,“ skrivar *Sven Lindquist* í bók síni *Bein fyri hvørjum fana (Utrota varenda jävel)*. Hann greiðir í bókini frá stovnanarum av týska hjálandinum í Eysturafrika, Carl Peters, sum í bókini *Nýtt ljós yvir svartasta Afrika* (1891) greiðir frá, hvussu hann noyddi vagogofólkið at verða sær lýðin.

... Eg nevni hetta ikki fyri at vilja føra okkum fram sum reystmenni á nakran hátt, men bert fyri at vísa, hvørji fólk hesir afrikanar sum heild eru, og hvussu skeiv fólk í Evropa fara í prísanini av teirra bardagakynstri og í útgreiningini av treytunum at kúga teir.

Um trý-tíðina marsjeraði eg longri suðureftir móti hinum byggunum. Allastaðni var sami sjónleikur. Mótstøðan var bert so hissini, og so flýddu teir, eldur varð settur á húsini, og neytini trampaðu niður alt, eldurin ikki basti. Soleiðis vóru til klokkan hálvum 5 tólv bygdur niðurbrendar ... Byrsan hjá mær var nú vorðin so heit av allari skjótingini, at eg illa fekk hildið á henni.

Lindquist greiðir eisini frá, at Carl Peters í 1897 varð stillaður fyri rættin í Berlin og dømdur fyri at hava myrt eina svarta elskarinnu. Tó var tað í roynd og veru ikki morðið, Peters fekk revsing fyri, men hann fekk revsingina fyri at hava havt samveru við eina svarta kvinnu. Tey ótaldu morð, hann hevði fram, tá ið hann legði undir seg týska hjálandi í Eysturafrika, vórðu mett heilt natúrlig og varð hann ikki revsaður fyri tey.

Síðst í 1800-talinum vórðu nýggj vápn ment, samstundis sum stálið gjøgnum nýggjar bræðingarhættir gjørdist bíligari. Í bardaganum við Omdurman í 1898 vórðu ymisk vápn nýtt á fyrsta sinni, teirra millum t.d. dumdumkúlan, sum orsaka av spreingiháttinum ikki var loyvd at brúka í stríði millum „mentaði“ ríki, men gjarna kundu brúkast í stórdýraveiðu og í hjálandakríggi.

1. *Nýtt ljós yvir svartasta Afrika* eitur bókin frá 1891 hjá hjálandaharranum Carl Peters. Hvat mundi hann meina við heitinum á bókini? Samanber hetta heitið við Sven Lindquistsa *Bein fyri hvørjum fana*, haðani brotið úr bókini hjá Peters er tikið.
2. Hvørji øki í Eysturafrika legði Carl Peters undir Týskland? Hvussu eitur landið í dag?

Heimssøga. s. 79

Frá 1700 – 1900

Steðgipláss:

Arbeiði – frá barni til vaksin

1. Nær fór skiftið fram frá barni til vaksin? Nær fer tað fram nú á døgum? Hví man hesin munur vera íkomin? Grundgev fyri svári tínum!
2. Hvussu livdu arbeiðararnir á sagverkunum?
3. Hvussu mundi lívið sum bønarmaður vera? Skriva eina søgu um ein dag í lívinum hjá einum bønarmanni.

Hvør eri eg?

Vel rætta svarið og set bókstavin í rútin.

1. ☐ Eg ætli mær at gerast ovasti. Mær stendur í boði at útbúgva meg í Onglandi. Hvat skal eg har? Eg trívist betri her heima.	A Otto von Bismarck
2. ☐ Hvussu skal eg kunna brúka hesar patrónirnar? Svín eru órein dýr. Eg nokti at bíta toppin av patrónini, tí tá fáir eg jú óreina feittið í munnin.	Á Ein indari, sum ætlaði sær at gera karrieru
3. ☐ Vit eru á veg til Sicilia. Italia skal savnast! Hygg at øllum monnunum í reyðum skjúrtum. Vit munnu vera minst túsund menn.	B Guiseppe Garibaldi
4. ☐ Tú hevur kanska sæð ein film, sum byggir á mína skaldsøgu? Hon snýr seg um riddarar. Tørvar tær enn eina ábending? Eg eri úr Skotlandi.	D Jules Verne
5. ☐ Eg verði kallaður størsta romantiska skaldið; helst man tað vera, tí eg skrivi um „undrunarsama kærleikan“.	Ð Ein breiti, sum ætlaði sær at gera karrieru
6. ☐ Summi halda kanska tað vera løgið, at eitt tónleikastykki skal eita „Traðgarðar í regni“. Tey mugu skilja, at tað snýr seg um kenslur.	E Claude Debussy
7. ☐ Eg ætli mær at gerast ovasti. Vónandi stendur mær í boði at fara til India. Har kann eg liva eitt lagaligt yvirstættalív.	F Walter Scott
8. ☐ Vit mugu fáa í lag sosialar umskipanir, tí annars er vandi fyri, at arbeiðararnir ikki halda seg kúrrar. Eg byrji við sjúku-, vanlukku- og ellistryggingum.	G Ein muslimskur hermaður
9. ☐ Framtíðin er frálík! Møguleikarnir í tøkni tykjast óendaligir. Dámar tær vísindaskaldsaskap „science fiction“, les bókur mínar. Tú fert heilt víst at dáma tær.	H Johann Wolfgang Goethe
10. ☐ Kúgvín er mær heilag. Hvussu skal eg kunna bíta patrónina av, um hon er smurd við feitti frá kúnni? Hvussu kunnu bretar krevja tað av mær?	I Ein hinduistiskur hermaður

Minnist tú?

	1	X	2
1. Hvussu kallast lýðveldi, ið bleiv boðað í París í 1871? 1) Februarkommunan X) Parísarakommunan 2) Fraklands-kommunan			
2. Hvat ríki varð stovnað í 1867? 1) Eysturríki-Ungarn X) Eysturríki 2) Ungarn			
3. Orðið <i>imperium</i> er latín; hvat merkir tað? 1) Kongaríki X) Heimsharradømi 2) Risaveldi			
4. Hvussu kallaðust indisku soldatarnir? 1) Sepoyar X) Hoplitar 2) Sikhar			
5. Hvør bretska ítrótt er vorðin fólkaítrótt í gomlu hjálandunum? 1) Kurvabóltur X) Langbóltur 2) Cricket			
6. Hvat brúktu teir á Berlinráðstevnuni í 1884, tá ið teir skuldu býta Afrika millum sín? 1) Eitt kortspæl X) Blýant og linjál 2) Ein terning			
7. Úr hvørjum afrikonskum tilfari vórðu smúkkur og klavertangentar evnaði til? 1) Úr marmori X) Úr filabeini 2) Úr íbinviði			
8. Hvussu kallast ein ríkur persónur, sum stuðlar einum listafólki fíggjarliga? 1) Ein mesenur X) Ein medikussur 2) Ein missionerur			
9. Hvussu nógvir statir fóru upp í týska ríkið? 1) 3 X) 10 2) 25			
10. Hvussu æt fyrsti kongurin í Italia? 1) Silvio Cæsar X) Guiseppe Verdi 2) Viktor Emanuel			

Svar: Hvør eri eg?

1. Á
2. H
3. B
4. F
5. H
6. E
7. Ð
8. A
9. D
10. I

Svar: Minnist tú?

	1	X	2
1.		X	
2.	1		
3.		X	
4.	1		
5.			2
6.		X	
7.		X	
8.	1		
9.			2
10.			2